

Streszczenie

W podręczniku przedstawiono inżynierię społeczną w komunikacji cyfrowej. Inżynieria społeczna oznacza tu świadome projektowanie i modyfikowanie zachowań zbiorowych poprzez kontrolę przepływu informacji i sterowanie środowiskiem komunikacyjnym. Komunikacja cyfrowa jest rozumiana jako komunikacja zapośredniczona przez technologie cyfrowe, zwłaszcza w tych formach, w których treść, sposób dystrybucji lub architektura środowiska komunikacyjnego służą kształtowaniu opinii, postaw i zachowań zbiorowych. Przyjęte znaczenie należy odróżnić od dwóch pozostałych znaczeń terminu: filozoficzno-politycznego, w którym inżynieria społeczna oznacza program przekształcania porządku społecznego i instytucji, oraz stosowanego w cyberbezpieczeństwie, odnoszącego się między innymi do phishingu, wyłudzenia danych i uzyskiwania dostępu do systemów.

Analiza obejmuje trzy współzależne filary inżynierii społecznej: projektowanie zachowań zbiorowych, kontrolę przepływu informacji oraz konstruowanie narracji. O zaliczeniu konkretnej praktyki do inżynierii społecznej rozstrzygają łącznie cztery cechy: świadome i systematyczne działanie, ukierunkowanie na skutek zbiorowy, projektowanie nie tylko treści, lecz także obiegu przekazu, oraz ograniczenie wspólnej obserwowalności oddziaływania. Pytanie główne brzmi: w jaki sposób narzędzia cyfrowe przekształciły warunki stosowania inżynierii społecznej?

Główne założenie podręcznika głosi, że podstawowa logika inżynierii społecznej wykazuje ciągłość historyczną. Mechanizmy wpływu znane z propagandy minionego wieku pozostają rozpoznawalne w komunikacji cyfrowej, ponieważ opierają się na względnie trwałych właściwościach ludzkiego poznania. Przekształceniu uległo natomiast środowisko jej stosowania: skala i szybkość dystrybucji, koszt krańcowy dotarcia do kolejnego odbiorcy, szczegółowość segmentacji, możliwości personalizacji, automatycznego testowania i optymalizacji przekazu oraz stopień jego publicznej obserwowalności. W rezultacie oddziaływanie przesuwają się od masy ku coraz węższym segmentom, a potencjalnie ku pojedynczemu odbiorcy, zachowując jednocześnie masowy zasięg.

Autor nie zakłada, że przekaz cyfrowy skuteczniej zmienia postawy niż propaganda prasowa, radiowa lub telewizyjna. Rozróżnienie warunków oddziaływania i jego skutków organizuje cały wywód. Sam fakt zastosowania określonej techniki nie stanowi jeszcze dowodu jej skuteczności. Udokumentowanie, że technikę zastosowano, oraz wykazanie, że rzeczywiście wpłynęła ona na opinie, postawy lub zachowania odbiorców, należą do dwóch odmiennych porządków

dowodowych. Brak potwierdzenia skuteczności nie jest przy tym dowodem nieskuteczności. Również reakcje rejestrowane przez platformy, takie jak kliknięcia, udostępnienia lub czas oglądania, nie stanowią automatycznie dowodu zmiany opinii ani zachowania poza platformą.

Podstawą opracowania jest krytyczna, problemowa analiza literatury i źródeł, obejmująca publikacje naukowe, akty prawne, dokumenty instytucjonalne, raporty organizacji wyspecjalizowanych oraz udokumentowane studia przypadków. Zasadą prowadzenia analizy jest demitologizacja, rozumiana jako krytyczna weryfikacja obiegowych twierdzeń o cyfrowej manipulacji, przede wszystkim o jej sile i skuteczności. Pozwala ona oddzielić ustalenia znajdujące oparcie w badaniach od sensacyjnych narracji, przekonań obiegowych i deklaracji podmiotów zainteresowanych wyolbrzymianiem skuteczności własnych narzędzi. Demitologizacja jest prowadzona symetrycznie. Podręcznik odrzuca zarówno technopanikę, przedstawiającą cyfrową manipulację jako niemal wszechmocną, jak i bagatelizację, według której technologie cyfrowe nie przyniosły żadnej istotnej zmiany. Nie zmienił się człowiek. Zmieniły się warunki, w których można do niego docierać, obserwować jego reakcje, testować warianty przekazu i różnicować kierowane do niego komunikaty.

Podręcznik pełni trzy zasadnicze funkcje. Po pierwsze, porządkuje rozproszone pojęcia, techniki i mechanizmy inżynierii społecznej. Po drugie, krytycznie oddziela ustalenia potwierdzone od mitów, technopaniki i twierdzeń obiegowych. Po trzecie, dostarcza studentom, nauczycielom, dziennikarzom, twórcom i odbiorcom przekazu cyfrowego, osobom prowadzącym komunikację publiczną oraz autorom kampanii politycznych i społecznych narzędzi rozumienia i rozpoznawania działań służących projektowaniu zachowań zbiorowych.

Autorski rdzeń podręcznika stanowi model łączący cztery procesy opisywane w piśmiennictwie najczęściej osobno: platformizację gatekeepingu, personalizację, automatyzację i skalę. Zostają one ujęte jako nakładające się aspekty jednego przekształcenia – ograniczenia wspólnej obserwowalności przekazu. Gatekeeping nie zanikł, lecz został przekształcony i częściowo przejęty przez platformy, systemy rekomendacyjne, moderatorów, użytkowników oraz reklamodawców. Platformizacja utrudnia rozpoznanie kryteriów selekcji treści. Personalizacja osłabia wspólność komunikatu, ponieważ poszczególni odbiorcy mogą otrzymywać jego odmienne warianty. Automatyzacja rozprasza sprawstwo między organizatora kampanii, projektanta systemu, platformę i model algorytmiczny. Skala utrudnia natomiast odtworzenie całości operacji, gdyż liczba wariantów, emisji i interakcji może przekraczać możliwości pojedynczego obserwatora.

Obserwowalność pełni funkcję kategorii opisowej. Odnosi się do możliwości zobaczenia przekazu, porównania jego wariantów, ustalenia kryteriów dystrybucji oraz przypisania odpowiedzialności za jego emisję. Jawność ma natomiast charakter normatywny i oznacza wymaganie, aby zasadniczy cel, źródło i sposób

oddziaływania nie były ukrywane przed odbiorcą. Rozpatrywana łącznie z prawdziwością przekazu, poszanowaniem autonomii odbiorcy i odpowiedzialnością nadawcy, współwyznacza granicę między dziennikarstwem a manipulacją. Przekaz ma charakter manipulacyjny zwłaszcza wtedy, gdy jego działanie zależy od nierozpoznania przez odbiorcę intencji nadawcy lub zastosowanej techniki wpływu.

Materiał został uporządkowany w trzydziestu problemowych tematach podzielonych na trzy części. Wywód zachowuje formę pytań i odpowiedzi, krótkich definicji, przykładów, kontrastów oraz praktycznych wskazówek. Każdy temat zamyka stały blok dydaktyczny, obejmujący ćwiczenie, jednozdaniowy rdzeń tematu, pytania kontrolne i wskazówki bibliograficzne. Część pierwsza obejmuje fundamenty i historię inżynierii społecznej, wskazując ciągłość jej mechanizmów psychologicznych oraz przekształcenie warunków ich stosowania. Część druga analizuje współczesne techniki i narzędzia oraz krytycznie weryfikuje przypisywane im skutki. Część trzecia dotyczy sztucznej inteligencji jako czynnika automatyzującego znane techniki wpływu oraz narzędzi weryfikacji i strategii oporu dostępnych dziennikarzowi i odbiorcy.

Generatywna sztuczna inteligencja zostaje przedstawiona jako kolejny etap tego samego procesu. Nie tworzy całkowicie nowych podstaw ludzkiej podatności na wpływ, lecz zwiększa skalę, szybkość, automatyzację i możliwości personalizacji przekazu. Pozwala generować liczne warianty komunikatu, dostosowywać je do odbiorcy, symulować nadawcę oraz prowadzić interakcję w czasie rzeczywistym. W tych obszarach zmiana ilościowa może zostać doprowadzona tak daleko, że zaczyna ocierać się o zmianę jakościową.

Z przeprowadzonej diagnozy wynika podstawowy kierunek obrony. Nie wystarczy prostować każdy fałsz osobno ani koncentrować się na kolejnych narzędziach, które szybko mogą zostać zastąpione nowymi. Odpowiedź wymaga odbudowy warunków, w których przekaz można zobaczyć, porównać, przypisać nadawcy i poddać publicznej ocenie. Obrona przed współczesną inżynierią społeczną jest więc w znacznej mierze obroną obserwowalności komunikacji. Przedstawiony w podręczniku stan badań, technologii i regulacji odpowiada lipcowi 2026 roku.

Słowa kluczowe: inżynieria społeczna, komunikacja cyfrowa, obserwowalność przekazu, platformizacja, personalizacja, mikrotargeting, dezinformacja, dziennikarstwo, manipulacja, jawność, sztuczna inteligencja.